

Maciej Klimiuk
(Warszawa)

MIESZKAŃCY PUSTYNI, MIAST I WSI, CZYLI O SŁOWIE *DOM* W LITERACKIM JĘZYKU ARABSKIM

Jako podstawa leksykograficzna artykułu posłużył arabski język literacki. Oprócz przestudiowania poszczególnych leksemów znaczących tyle co 'dom' w literackim języku arabskim, a mianowicie *bayt*, *dār*, *manzil* i *maskan*, podjęto próbę odszukania wspólnych derywatów od leksemów o znaczeniu 'dom' w innych językach semickich. Autor argumentuje na rzecz tezy, iż leksem o znaczeniu 'dom' rozumiane są w języku arabskim przede wszystkim jako 'miejsce do mieszkania'. Pokazuje, że ma to swoje odzwierciedlenie w znaczeniach poszczególnych wyrazów, a także w kontekście kulturowym, w namiocie i terenie zamieszkiwanym przez Beduinów oraz dzisiejszych nazwach topograficznych na Bliskim Wschodzie.

Z chwilą nadejścia islamu, a więc w VII wieku, mieszkańcy Półwyspu Arabskiego posługiwali się dialektami arabskimi, co ma swoje odzwierciedlenie w sytuacji językowej świata arabskiego także dzisiaj. Nie istniał język pisany, a literatura tamtego okresu funkcjonowała wyłącznie w formie mówionej, tak samo jak Koran. Sam Mahomet nie widział sensu w spisaniu swoich objawień i był temu przeciwny, prawdopodobnie ze względu na swoją niepiśmienność. Dopiero po śmierci Proroka i coraz częstszych przypadkach zgonów wśród jego towarzyszy zdecydowano się zgromadzić tekst koraniczny, aby nie uległ zapomnieniu.

Był to swego rodzaju impuls, dzięki któremu Arabowie a raczej muzułmanie zdali sobie sprawę z potrzeby posiadania wspólnego języka. Od tego okresu możemy mówić o klasycznym języku arabskim, który do dnia dzisiejszego zachował się w zabytkach literatury, takich jak: poezja przedmuzułmańska, Koran, sunna Proroka Mahometa i poezja epoki Umajjadów.¹ Mniej więcej w tym samym czasie zaczęto ulepszać pismo, w którym został spisany Koran, poprzez

¹ W literaturze europejskiej można spotkać się z różnymi określeniami języka arabskiego

dodanie do niego znaków diakrytycznych i wokalizacyjnych, a także znormalizowano arabską gramatykę. Dokonał tego Pers z pochodzenia – Sībawayhī (zm. prawdopodobnie w 793 r.) w dziele gramatycznym *Al-Kitāb*² ‘Księga’, który należał do basryjskiej szkoły gramatycznej języka arabskiego charakteryzującej się teoretycznym podejściem w badaniach nad językiem. Jednak z chwilą powstania imperium muzułmańskiego klasyczny język arabski zaczął ulegać pewnym szybkim zmianom, które były podyktowane rozwojem cywilizacji muzułmańskiej. W tym też okresie badacze arabszczyzny widzą początek kształtowania się literackiego języka arabskiego, który w prawie niezmiennionej formie używany jest w świecie arabskim po dzień dzisiejszy.

Zauważmy, że dokładnej granicy pomiędzy klasycznym językiem arabskim a literackim językiem arabskim nie jesteśmy w stanie jasno sprecyzować, ponieważ periodyzacja arabskiego jest wciąż tematem wywołującym liczne spory wśród badaczy tego języka (Danecki 2000: 21). Klasyczny i literacki język arabski nie różnią się zasadniczo pod względem struktury gramatycznej (Danecki 1998: 9). Różnic należy szukać wyłącznie w zakresie użycia pewnych form, wypracowanej stylistyki i zmian leksykalnych, które nastąpiły w związku z islamizacją, polegającą na włączaniu do kultury muzułmańskiej osiągnięć innych cywilizacji, które po podbojach Arabów znalazły się w imperium muzułmańskim. Pamiętajmy, że sytuacja językowa świata arabskiego nie jest tak prosta, jak to może wynikać z tej krótkiej charakterystyki. Oprócz formy pisanej języka arabskiego, a więc literackiego języka arabskiego, cały czas istnieje bardzo dużo dialektów będących powszechną formą komunikowania się także przed powstaniem klasycznego języka arabskiego, o czym wspomniałem już na samym początku.³

Słowo ‘dom’ w literackim języku arabskim można wyrazić zasadniczo za pomocą czterech słów. Są to: *bayt*, *dār*, *manzil*, *maskan*. Jednak w poszczególnych słowach należy doszukiwać się innych, pierwotnych znaczeń, tym bardziej, że w przypadku języka arabskiego jesteśmy w stanie wywnioskować to ze struktury konkretnego wyrazu, a dokładniej wywieść z jego rdzenia. Jak wiemy, język arabski należy do grupy języków semickich, cechujących się przejrzystością budowy wyrazu, w którym to właśnie rdzeń jest nośnikiem znaczenia leksykalnego. W związku z tym, we wszystkich językach semickich występuje pewna

w poszczególnych etapach jego rozwoju. W związku z tym, korzystam z nomenklatury wypracowanej przez Janusza Daneckiego (Danecki 1998, 2000), a także przychyliam się do jego propozycji periodyzacji dziejów języka arabskiego.

² W wyrazach arabskich zastosowano transkrypcję naukową ISO dla języka arabskiego (Danecki 2001: 149–152).

³ Zjawisko współwystępowania języka literackiego i dialektów określa się mianem dyglosji. Do opisu języka arabskiego koncepcję dyglosji wprowadził William Marçais a następnie rozwinął Charles Ferguson (Danecki 2000: 23).

ilość wspólnych sobie rdzeni, które mogą mieć bliskie sobie znaczenia, ale nie muszą.

Tak jest w przypadku leksemu ‘dom’, na określenie którego w języku proto-semickim istniał jeden bądź dwa wspólne rdzenie. Można to ustalić, dokonując porównania poszczególnych form wyrazu ‘dom’ w różnych językach semickich tak wymarłych jak i współczesnych. Przykładowo: *bītu* (akadyjski), *bt* albo *dr* (ugarycki), *bayit* (hebrajski), *bt* (fenicki), *baytā* (syryjski), *payta* (Ma³lūla), *betā* (urmijski) *bēta* (współczesny mandejski), *gār* (harari), *bot* (dżibbali), *bēt* (gy’yz), *bet* (tigrinia i tigre), *byet* (amharski), *b(y)t* (sabejski), *beyt* (sokotryjski), *bayt* (mehri i literacki arabski).⁴ W prawie wszystkich przytoczonych tutaj przykładach pojawiają się jednakowe spółgłoski rdzenne *b-y-t*, a więc można mówić o jednym wspólnym rdzeniu dla większości języków semickich. Jedyne w kilku przypadkach w rdzeniu *b-y-t* występują głoski inne, lecz te powstały w wyniku pewnych zmian fonologicznych, jakie nastąpiły w konkretnych językach semickich. Dodatkowo w języku ugaryckim istnieje forma wyrazowa *dr*, w harari *gār*, i obydwie są bliskie arabskiemu *dār*, który wymieniam wśród czterech podstawowych słów oznaczających ‘dom’ w literackiej arabszczyźnie. W języku hebrajskim istnieje także czasownik *gar* ‘mieszkać’ wywodzący się z tego samego rdzenia. Dlatego należy przyjąć, że w językach semickich istnieją minimum dwa wspólne rdzenie, a być może i więcej, których derywaty mają znaczenie ‘dom’, ‘miejsce do mieszkania’.

Spośród czterech arabskich wyrazów oznaczających ‘dom’: *bayt*, *dār*, *manzil*, *maskan*, dwa pierwsze pojawiają się w pozostałych językach semickich, choć w większości występują pewne różnice w ich budowie. W przypadku dwóch pozostałych słów, a bardziej ich rdzeni, nie odnalazłem derywatów bliskich sobie znaczeniowo w innych językach semickich. W przypadku języka arabskiego można doszukiwać się więcej niż czterech słów na ‘dom’, choć nie jest to słownictwo podstawowe. I tak na przykład Juan Eduardo Campo w artykule *House, Domestic and Divine* oprócz: *bayt*, *dār*, *maskin* (a nie jak u mnie *maskan*, sic!) wymienia: *sakan*, *gurfā*, *ma³wā*, *matwā*, a w dalszej części artykułu kolejne leksemy (Campo 2001: 458). Naturalnie wszystkie przytoczone przez autora słowa pojawiają się w Koranie i odnoszą się do przestrzeni domowej oraz raj. Jednak w chwili obecnej większość z tych leksemów ma inne znaczenia. Wyraz *gurfā* znaczy tyle co ‘pokój mieszkalny’, *ma³wā* ‘miejsce schronienia’, ‘miejsce ucieczki’, a *matwā* ‘miejsce przebywania’. O słowie *sakan* ‘zamieszkanie’, ‘mieszkanie’, który jest derywatem rdzenia *s-k-n*, wspomnę przy imieniu miejsca

⁴ Większość przykładów zaczerpnięto z podręcznika Patricka R. Bennetta (2008: 162, 166). W przypadku współczesnych języków południowoarabskich inne formy wyrazowe znajdują się w słowniku Thomasa M. Johnstone’a (1977: 22): *bayt* (sokotryjski), *but* (*ūt*) (dżibbali) i niewspomniane w tekście *bēt* (ħarsūsi).

maskan. Podejmę teraz próbę przybliżenia wyglądu arabskiego domu, a następnie przejdę do omówienia poszczególnych leksemów przy zachowaniu następującej kolejności: *bayt*, *dār*, *manzil* oraz *maskan*. Następnie przytoczę „rodzaje domów arabskich” pojawiające się u Abū Manṣūra ʿAbd al-Malika at-Taʿālibīego⁵, który objaśniając poszczególne leksemy ‘dom’ podaje materiał, jaki został użyty przy ich budowie.

Zastanówmy się, czy w przypadku Arabów jesteśmy w stanie w ogóle mówić o pewnym wzorcu domu. Kraje arabskie obejmują rozległe tereny, rozciągające się od Iraku na Bliskim Wschodzie, aż po Mauretanię w Afryce Północnej. Tak duży obszar jest naturalnie silnie zróżnicowany zwłaszcza pod względem architektonicznym. Mimo to, jesteśmy w stanie wyróżnić pewne cechy wspólne dla arabskiego domu. Po pierwsze należy wprowadzić podział na domy koczowniców i ludności osiadłej. Koczownicy żyją w namiotach beduińskich, niemających jakiegoś jednego, wspólnego wzorca budowy. Zwykle zrobione są ze skóry wielbłądziej bądź wełny, rozciągniętej na drewnianych belkach za pomocą sznurów. Namioty tworzą obozowisko, w którym centralne miejsce zajmuje palenisko, służące do przygotowywania posiłków. Jeśli chodzi o domy ludności osiadłej, jesteśmy w stanie wyróżnić kilka podstawowych typów. Chociażby na starym mieście w Damaszku, stolicy Syrii, wciąż można odnaleźć tak zwane „stare domy arabskie”, będące nieustannie wzorem architektonicznym dla wielu współczesnych domów. Domy w mieście są murowane z licznymi elementami drewnianymi. Wejście do domu ulokowane jest od strony ulicy albo niewielkiego zaułka. Są to dwuskrzydłowe drzwi, dosyć wąskie, z imitacją rączki, służącej do pukania. Po przekroczeniu progu domu znajdujemy się w odkrytym patio, które jest centralnym punktem domu a zarazem największą domową przestrzenią, przypominającą niewielki plac. To właśnie w patio krzyżują się drogi wszystkich mieszkańców domu, przyjmuje się w nim gości, bardzo często spożywa posiłki, a latem także śpi. Pośrodku patio znajduje się fontanna bądź mały staw. Mogą rosnąć także drzewa cytrusowe, winorośl oraz kwiaty. Z patio rozciąga się widok na cały dom i tylko z niego jesteśmy w stanie dostrzec ilość pięter domu, który posiada najwyżej trzy a czasem także półpiętra. Poszczególne wyjścia z pomieszczeń i okna skierowane są wyłącznie w stronę patio, przy czym na piętrach są to balkony, ulokowane wokół patio. Toteż nie jesteśmy w stanie przejść z jednego pomieszczenia do drugiego, nie pokazując się innym domownikom. Dzisiaj buduje się w miastach arabskich prawie wyłącznie bloki mieszkalne, bardzo podobne do tych w Polsce, jednak mieszkania są znacznie większe, bo i rodziny arabskie są liczniejsze. Czasami jedna rodzina może liczyć sobie nawet kilkanaście osób

⁵ At-Taʿālibī (ur. 960, zm. 1038) pochodził z Niszapur w Persji. Przez większą część swojego życia utrzymywał się ze sprzedaży lisich futer. Jest autorem dzieł z zakresu historii literatury, retoryki i leksykografii arabskiej, do której zalicza się *Fiqh al-luġa*.

bądź więcej. Jeśli chodzi o domy na wsiach, są zazwyczaj jedno- lub dwupiętrowe, murowane z płaskim dachem. Bardzo często dach jest użytkowany jako taras, szczególnie gdy dom jest nieukończony, a jest to częsty obrazek w krajach arabskich. Domy na wsi tworzą zwartą zabudowę, przypominającą tę w mieście. Brak jest płotów, co najwyżej może pojawić się niewielki, ceglany murek. Domy budowane są również w gajach oliwnych, bądź sadach i wtedy cały teren jest grodzony.

Najpopularniejszym słowem na ‘dom’ w języku arabskim jest *bayt* (pl. *buyūt*), który posiada w języku arabskim jeszcze jedno, z goła odmienne znaczenie, a mianowicie ‘wers’, ‘wiersz’, ‘bajt’ (Danecki, Kozłowska 2001: 153). Różnica w strukturze wyrazu uwidacznia się w liczbie mnogiej, gdzie *buyūt* oznacza ‘domy’ a *abyāt* ‘wersy’. Jak pokazałem wyżej, słowo *bayt*, wspólne większości języków semickich, wywodzi się z pansemickiego rdzenia *b-y-t*, którego znaczenie w arabszczyźnie związane jest z nocowaniem, spędzaniem nocy. Oryginalny sens zachował się w innych derywatach rdzenia, na przykład: *bayāt* ‘nocowanie’, *mabū* ‘miejsce noclegu’. Można przypuszczać, że *bayt* służył w przeszłości głównie do przebywania w nim nocą, schronienia się w nim podczas nocy i najprawdopodobniej była to jedna z jego ważniejszych funkcji.

Obecnie słowo *bayt* tłumaczone jest w słownikach europejskich po pierwsze jako ‘dom’. W słownikach arabsko-innojęzycznych pojawiają się dodatkowo ‘mieszkanie’, ‘rezydencja’ i ‘apartament’ (Danecki, Kozłowska 2001: 153), ‘pomieszczenie’ (Baranow 1976: 94), ‘budynek’, ‘pokój mieszkalny’ oraz ‘rodzina’ (Wehr 1977: 74). Większość odpowiedników wyrazu *bayt* w językach europejskich związana jest z miejscem przeznaczonym do mieszkania, a dokładniej chodzi o budynek bądź jakieś konkretne, znajdujące się w nim pomieszczenie. Nieco inaczej leksem ten tłumaczony jest w słownikach arabskich, a mianowicie *al-maskan sawā’a kāna min ša’r aw madar* czyli ‘miejsce (służące do) mieszkania tak samo z sierści jak i gliny’ (*Al-Munğid* 1973: 55, *Al-Muğam al-madrasī* 2007: 140). Na pierwszy rzut oka polskie tłumaczenie zdania arabskiego może być niejasne dla Europejczyka niezaznajomionego z kulturą arabską. Można przyjąć, że arabscy autorzy rozumieją *bayt* jako każde miejsce służące do mieszkania, w którym żyją albo przebywają ludzie. Nieważny jest rodzaj materiału budowlanego, z jakiego wykonany jest dany dom (budynek), dlatego domem jest także namiot. Niemniej jednak zdanie to ma zgoła odmienny sens i wskazuje na jakże osobliwą kwestię dla kultury arabskiej. Mam tutaj na myśli, wspomniany już wyżej, podział ludności na dwie główne grupy: osadników i koczowników. W języku arabskim istnieje wyraźna opozycja pomiędzy *ahl al-madar* ‘mieszkańcy miast’ a *ahl al-wabar* ‘mieszkańcy pustyni’, gdzie *madar* oznacza ‘błoto’, ‘glinę’, zaś *wabar* ‘sierść kóz i wielbłądów’ i jest bliskie znaczeniowo wyrazowi *ša’r* ‘włosy’, ‘sierść’, użytymu w przytoczonych słownikach arabskich. Jeśli zaczy-

towne wyżej zdanie arabskie odczytamy jako podział ludności na koczowników i osadników, dojdziemy do wniosku, że w języku arabskim nieważne jest kto, gdzie i w czym mieszka, ponieważ każde miejsce służące do mieszkania to *bayt*. Pojawia się zatem pytanie, czy leksem *bayt* używany wyłącznie w stosunku do Beduinów oznacza jeden namiot, wszystkie namioty zamieszkiwane przez koczowników a może kawałek pustyni, na której w danym momencie przebywają. Wydaje się, że *bayt* w odniesieniu do ludności beduińskiej oznacza zarówno ich namioty, jak i teren przez nich zajmowany, będący jednym wspólnym domem. Przy czym nie chodzi tutaj o społeczność tworzącą jeden dom, a raczej o namioty z włosia koziego i wielbłądziego oraz odgraniczony nimi obszar pustyni. W takim kontekście wyraz *bayt* oznacza miejsce, tym bardziej, że sami Arabowie w swoich słownikach definiują *bayt* jako ‘miejsce do mieszkania’.

Słowo *bayt* łączy się z innymi wyrazami i tworzy w literackim języku arabskim utarte wyrażenia. W połączeniach wyrazowych *bayt* może być określony przydawką, ale zwykle stoi w pierwszym członie konstrukcji dopełniaczowej (tzw. status constructus)⁶, będącej połączeniem dwóch rzeczowników, w którym pierwszy jest określany przez drugi, zwany określającym (Danecki 2001: 363). Tego typu połączeń wyrazowych ze słowem *bayt* jest bardzo dużo w literackim języku arabskim. Wśród nich najliczniejszą grupę stanowią zwroty nazywające budynki bądź ich pomieszczenia, takie jak: *bayt ar-rāḥa*, *bayt al-ḥalāʾ*⁷, *bayt al-adab*, *bayt al-māʿ*⁷, *bayt al-farāġ* ‘toaleta’ (dom odpoczynku, dom pustki, dom wychowania, dom wody, dom pustki)⁷, *bayt al-akl* ‘jadalnia’ (dom jedzenia), *bayt al-aḍyāf* ‘salon’, ‘recepcja’ (dom gości), *bayt al-quʿūd* ‘salon’, ‘recepcja’ (dom siedzenia), *bayt al-ḥidma* ‘zakrystia’ (dom służby), *bayt as-silāḥ* ‘arsenał’ (dom broni), *bayt al-māl* ‘skarbiec’ (dom majątku), *al-bayt az-zuġāġī* ‘oranżeria’ (dom szklany), *bayt Allāh* ‘meczet’ (dom Boga), *bayt al-fawākih* ‘magazyn z owocami’ (dom owoców), *bayt al-mūna* ‘magazyn’ (dom zapasów), *bayt li-n-nabāt* ‘szklarnia’, ‘cieplarnia’ (dom dla roślin), *bayt aš-šanam* ‘pustelnia’ (dom bożka).

Ciekawym przykładem wydaje się tutaj *bayt aš-šaʿr* ‘namiot (beduiński)’ (dom sierści), bo być może wskazuje na odchodzenie od pierwotnego znaczenia słowa *bayt*, które w przypadku koczowników także oznacza ‘namiot’, ‘miejsce zamieszkania na pustyni’. Prawdopodobnie konstrukcja ze słowem *šaʿr* ma za zadanie wykluczyć wszelkie niejasności, co do znaczenia wyrazu.

⁶ Status constructus nazywany jest tradycyjnie w literaturze semitystycznej konstrukcją dopełniaczową, choć w polskiej terminologii językoznawczej może być to nazwa nie do końca poprawna. Jest typową konstrukcją występującą w językach semickich i wyraża szeroko pojętą przynależność.

⁷ W nawiasach podaję kolejno dosłowne tłumaczenie na język polski każdego wyrażenia w literackim języku arabskim. Jeśli chodzi o rzeczownik określony przydawką, w tłumaczeniu na polski zachowałem szyk arabski, a więc najpierw rzeczownik a następnie przydawka.

W kilku połączeniach *bayt* zachowuje swoje znaczenie jako ‘dom’ w przekładzie na język polski. Chociażby: *Al-Bayt al-Abyad* ‘Biały Dom’ (dom biały), *bayt aš-šabāb* ‘dom młodzieży’ (dom młodzieńców), *bayt as-sakan* ‘dom mieszkalny’ (dom mieszkania), *bayt at-tullāb* ‘dom studencki’, ‘akademik’ (dom studentów), *al-bayt at-tiġārī* ‘dom handlowy’ (dom handlowy), *bayt az-zawġiyya* ‘dom małżeński’ (dom małżeństwa), *bayt ad-di‘āra*, *bayt al-fasād*, ‘dom publiczny’ (dom rozpusty, dom utraty obyczajów).

Sporą grupę stanowią wyrażenia związane z islamem i wiele z nich zostało zapożyczonych do języków krajów, w których religią dominującą jest właśnie islam. Są to także nazwy miejsc, jakże ważnych dla muzułmanów: *Al-Bayt al-Ḥarām*, *Al-Bayt al-‘Atīq* ‘świątynia Al-Kaba w Mekce’ (dom zakazany, dom stary), *Al-Bayt al-Muqaddas*, *Bayt al-Maqdis* ‘Jerozolima’ (dom święty, dom ważnej świątyni), *ahl al-bayt* ‘Rodzina Proroka’ (rodzina domu), *āl al-bayt* ‘Rodzina Proroka’ (ród domu), *bayt at-tā‘a* ‘przyrowadzenie żony do domu męża, który nielegalnie porzuciła’ (dom posłuszeństwa).

Ciekawą grupę stanowią nazwy własne a w szczególności nazwy miejscowości, znajdujących się wyłącznie na obszarze Syrii, Libanu i Palestyny (Izraela). Grupa ta może być dowodem, że pierwotnym znaczeniem słowa *bayt* było ‘miejsce służące do mieszkania’ a także ‘obszar zajmowany przez mieszkańców’. Przy czym muszę zaznaczyć, że są to wyłącznie moje przypuszczenia. Tego typu nazw własnych jest bardzo dużo, dlatego wymieniam tylko kilka: *Bayt Šabāb* ‘Bajt Szabab’ (dom młodzieńców), *Bayt Ġibrīn* ‘Bajt Dżibrin’ (dom potężny)⁸, *Bayt al-Faqīh* ‘Bajt al-Faqih’ (dom znawcy prawa muzułmańskiego).

Jednak najciekawszym dla nas przykładem wydaje się być *Bayt Laḥm* ‘Betlejem’, miejsce narodzin Chrystusa. Etymologia nazwy miasta nie jest jednoznaczna. W języku arabskim *bayt laḥm* oznacza ‘dom mięsa’ (*bayt* ‘dom’, *laḥm* ‘mięso’). W języku hebrajskim *leḥem* to ‘chleb’, a więc Betlejem po hebrajsku znaczy tyle co ‘dom chleba’, tak samo jak w syryjskim *laḥmā* oraz w ugaryckim *lḥm* znaczą ‘chleb’. Przy czym w ugaryckim rdzeń *l-ḥ-m* związany jest również z ‘walczeniem’ (przypuszczalnie Betlejem to ‘dom walki’?), co mogłoby mieć swoje odzwierciedlenie w historii miasta. Jeszcze inne znaczenie pojawia się w dialektach południowych języka arabskiego, gdzie rdzeń ten oznacza ‘rybę’, a więc Betlejem to ‘dom ryby’.

W arabskim występują również inne połączenia związane z miejscem: *bayt as-sayf* ‘pochwa miecza’ (dom miecza), *bayt al-bārūd* ‘torba na naboje’ (dom prochu strzelniczego), *bayt ad-dā‘* ‘siedlisko choroby’ (dom choroby), *bayt aš-*

⁸ Nazwa miejscowości wywodzi się prawdopodobnie z języka aramejskiego, mającego znaczny wpływ na dialekty obszaru syryjsko-palestyńskiego. W literackim języku arabskim brak jest formy *ġibrīn*, ale w tym samym rdzeniu *ġ-b-r* występuje słowo *ġabbār* pl. *ġabābira* ‘siłacz’, ‘gigant’, które ma takie samo znaczenie jak aramejskie *ġibrīn*.

šaṭranğ ‘pole szachownicy’ (dom szachów), *bayt al-ibra* ‘kompas’ (dom igły). Ciekawymi przykładami są części ciała, będące w rzeczywistości miejscem dla innych, na przykład dziecka: *bayt al-wald* ‘macica’ (dom dziecka) czy oka: *bayt al-ʿayn* ‘oczodół’ (dom oka). Mamy również nazwy domów zwierząt, jak chociażby *bayt al-ʿankabūt* ‘pajęczyna’ (dom pająka), przy czym tego typu połączenia są produktywne, ponieważ wyraz *bayt* można łączyć w status constructus z poszczególnymi nazwami zwierząt.

W wielu językach, a także w języku polskim, przez pojęcie ‘dom’ rozumie się ‘rodzinę’. W przypadku słowników arabskich nie odnotowano w żadnym z mi dostępnych przy słowie *bayt* takiego znaczenia. Pojawia się za to w słownikach europejskich (Wehr 1977: 74, Baʿalbakī 1995: 254). Jednoznacznie nie można stwierdzić, czy słowo *bayt*, nieokreślone innym wyrazem, może odnosić się w literackim języku arabskim do ‘rodziny’. Istnieją za to pewne połączenia, jak *ahl al-bayt*, które znaczą tyle co ‘domownicy’ (mieszkańcy domu) bądź ‘Rodzina Proroka’ (rodzina domu). Zdaje się, że brak tego znaczenia jest wynikiem bogactwa języka arabskiego, który posiada wiele wyrazów na ‘rodzinę’. Zwróćmy za to uwagę, że wyłącznie w połączeniach z wyrazami takimi jak *ahl* ‘rodzina’, ‘mieszkańcy’, *ʿāʾila* ‘rodzina’, *āl* ‘ród’, *usra* ‘rodzina’, całe wyrażenie jest tłumaczone jako ‘rodzina’, ‘domownicy’. I tylko w tym znaczeniu wyraz *bayt* stoi na drugim miejscu w status constructus, a więc określa człon pierwszy. W przypadku gdy *bayt* stoi na pierwszym miejscu w konstrukcji dopełniaczowej, znaczenie całego zwrotu jest całkowicie inne. Przykładowo *bayt ar-rağul* (dom mężczyzny) nie oznacza wcale ‘pan domu’, ‘głowa rodziny’, a mianowicie chodzi tutaj o ‘(jego) dzieci’. Także *bayt al-ahl* oznacza ‘dom rodzinny’, ‘dom rodziny’, przy czym chodzi tutaj wyłącznie o budynek zamieszkiwany przez konkretną rodzinę, natomiast *ahl al-bayt*, gdzie *bayt* stoi już na drugim miejscu w status constructus, znaczy ‘mieszkańcy domu’, ‘domownicy’, a w przeszłości także ‘Rodzina Proroka Mahometa’. Lecz samo słowo *ahl* znaczy tyle co ‘mieszkańcy’.

Kolejnym wyrazem na ‘dom’ w literackiej arabszczyźnie jest *dār* (pl. *dūr*, *diyār*). Wywodzi się z rdzenia *d-w-r*, związanego z obracaniem się, krążeniem. Wydaje się, że sam rdzeń ma niewiele wspólnego ze słowem *dār* w znaczeniu ‘dom’, tym bardziej, że brak jest jakichkolwiek derywatów, bliskich znaczeniowo wyrazowi ‘dom’. Samo słowo *dār* ma dwa znaczenia. Po pierwsze ‘rejon’, ‘region’, ‘kraj’ a po drugie ‘dom’, ‘budynek’, ‘budowla’, ‘mieszkanie’ (Danecki, Kozłowska 2001: 329). Pierwsze znaczenia słowa *dār* związane są z jakimś miejscem, obszarem, natomiast drugie z domem, budynkiem. Bardzo podobnie leksem *dār* objaśniany jest w słownikach arabskich: *al-maḥall yağmaʿu l-bināʿ wa-s-sāḥa* ‘miejsce obejmujące budynek i plac’, *al-manzil al-āhil bi-s-sukkān* ‘mieszkanie (dom) zasiedlone mieszkańcami’, *al-balad* ‘kraj’ (*Al-Muʿğam al-*

madrasī 2007: 369). I także w arabskim słowniku wyraźnie zaznaczono dwa znaczenia wyrazu *dār*.

Wyraz *dār*, tak samo jak *bayt*, występuje w wielu połączeniach wyrazowych, które odnoszą się wyłącznie do budynków. Możemy wyróżnić budynki służące kulturze i szeroko pojętej rozrywce: *dār al-āṭār* ‘muzeum’ (dom zabytków), *dār at-tamīl* ‘teatr’ (dom spektaklu), *dār as-sinamā*, *dār aṣ-ṣuwar al-mutaḥarrika* ‘kino’ (dom kina, dom obrazów poruszających się)⁹, *dār al-qimār* ‘kasyno’ (dom hazardu), *dār al-lahw* ‘klub nocny’ (dom rozrywki), *dār ad-dī‘āra*, *dār al-fuḡūr* ‘dom publiczny’ (dom rozpusty, dom rozpusty).

Kolejna grupa połączeń wyrazowych oznacza budynki przeznaczone do wypoczynku, wychowywania i opieki nad dziećmi, młodzieżą i osobami starszymi: *dār al-ḥaḍāna* ‘żłobek’ (dom wychowania dzieci), *ad-dār al-iṣlāḥiyya* ‘dom poprawczy’ (dom naprawczy), *dār al-aytām* ‘dom dziecka’, ‘sierociniec’ (dom sierot), *dār at-tawlīd* ‘klinika położnicza’ (dom rodzenia dziecka), *dār al-‘aḡāza* ‘dom starców’, ‘szpital dla osób starszych’ (dom słabych), *dār ar-rāḥa wa-l-istiḡmām* ‘dom wypoczynkowy’ (dom odpoczynku i rekreacji).

Wyrażenia ze słowem *dār* odnoszą się także do budynków służących celom edukacyjnym: *dār al-‘ulamā‘* ‘akademia’ (dom uczonych), *dār al-mu‘allimīn* ‘szkoła nauczycielska’ (dom nauczycieli), *dār al-kutub* ‘biblioteka’ (dom książek).

Wśród pozostałych zwrotów można wydzielić między innymi nazwy budynków użyteczności publicznej: *dār al-barīd* ‘urząd pocztowy’ (dom poczty), *dār aḍ-ḍarb* ‘mennica’ (dom bicia), *dār al-maskūkāt* ‘mennica’ (dom monet), *dār al-qaḍā‘* ‘sąd’ (dom wyroku sądowego, sądownictwa), *dār ar-ri‘āsa* ‘budynek zarządu’, ‘sztab’ (dom przewodniczenia), a także inne: *dār an-naṣr* ‘dom wydawniczy’, ‘wydawnictwo’ (dom publikowania), *dār aṣ-ṣinā‘a* ‘arsenał’, ‘fabryka’, ‘zakład’ (dom przemysłu).

Pewną nową tendencją w literackiej arabszczyźnie jest tworzenie nazw własnych ze słowem *dār* i nie są to nazwy miejscowości, tak jak w połączeniach z *bayt*. Są to nazwy sklepów i firm, w których *dār* pojawia się na pierwszym miejscu w połączeniu wyrazowym. Bardzo często mogą być to także nazwy wydawnictw, uczelni i instytucji kulturalnych, co wiąże się w pewien sposób z przytoczonymi powyżej nazwami budynków, posegregowanych ze względu na ich przeznaczenie. Kilka przykładów: *Dār al-Asad* ‘dom kultury w Syrii im. Hafiza al-Asada’ (dom Asada), *Dār al-Ḥayāt* ‘strona internetowa z wiadomościami ze świata’ (dom życia), *Dār al-Ḥikma* ‘prywatna szkoła w Arabii Saudyjskiej’ (dom mądrości), *Dār al-‘Ulūm* ‘szkoła wyższa w Kairze’ (dom nauki).

⁹ Połączenie wyrazowe *dār aṣ-ṣuwar al-mutaḥarrika* ‘kino’ jest w chwili obecnej uznawane za wyrażenie przestarzałe.

Oprócz wyrażen̄ związanym z znaczeniem ‘dom’, istnieje spora grupa zwrotów odnoszących się do znaczenia ‘rejon’, ‘region’, ‘obszar’. Pewną trudność może stanowić ustalenie, jakie znaczenie ma *dār* w określonym połączeniu wyrazowym. Tak jest w przypadku zaczerpniętej z literackiego języka arabskiego nazwy największego miasta Tanzanii – Dar es Salaam, a zarazem siedziby rządu, którą zwykło się tłumaczyć jako ‘dom pokoju’, a wyraźnie nie o dom tutaj chodzi. W słowniku arabsko-polskim *dār as-salām* tłumaczy się jako ‘raj’, ‘niebo’, ‘epitet Bagdadu’ (Danecki, Kozłowska 2001: 329).¹⁰ Dodatkowo w opozycji do *dār as-salām* należy wymienić *dār al-ḥarb* ‘teren działań wojennych’, ‘teren wroga’, gdzie *ḥarb* to po prostu ‘wojna’. Wydaje się uzasadnione, że nazwa metropolii Dar es Salaam oznacza prędeż ‘rejon pokoju’ niż ‘dom pokoju’.

Pozostałe dwa leksemy używane na określenie ‘dom’, a więc *manzil* i *maskan*, zwie się w arabskiej teorii gramatycznej imionami miejsca i taka nazwa używana jest tradycyjnie w językoznawstwie semitystycznym. W rzeczywistości są to rzeczowniki odczasownikowe, tworzone według pewnych, regularnych wzorów (Danecki 2001: 212).¹¹ Dlatego nie dziwi fakt, że znaczenia obydwu imion oparte są na znaczeniu poszczególnych rdzeni.

Jeśli chodzi o *manzil*, pochodzi od rdzenia *n-z-l*, związanego ze schodzeniem w dół, opadaniem, zatrzymywaniem się na postój oraz zamieszkiwaniem. Poszczególne derywaty rdzenia nie są wyraźnie związane ze słowem ‘dom’ i dotyczą raczej zatrzymywania się u kogoś na gościnę: *nazil* ‘gość’, *nuzla* ‘poczęstunek’, *nuzl*, *nazl* ‘kwatery’, ale już *nāzil* ‘mieszkaniec’. Sam wyraz *manzil* to ‘dom’, ‘mieszkanie’, ‘miejsce postoju’, ‘postój’, a także ‘położenie Księżyca’ (Danecki, Kozłowska 2001: 728, Baranow 1976: 796, Wehr 1977: 851), a obecnie wyłącznie ‘mieszkanie w bloku’. Wyraz *manzil* nie tworzy wielu wyrażen̄, tak jak *bayt* bądź *dār*. Warto mimo to wymienić następujące: *manzil al-istirāḥa* ‘dom wypoczynkowy’ (dom wypoczynku), *manzil al-lahw wa-l-la^ḥb* ‘miejsce rozrywek’ (dom rozrywki i gry), *ṣāḥib al-manzil* ‘gospodarz domu’ (właściciel domu).

Pojawia się również połączenie wyrazowe *ahl al-manzil* ‘rodzina’ (rodzina domu), jednak *manzil* stoi na drugim miejscu w konstrukcji dopełniaczowej. Mamy tutaj identyczną sytuację, jak w przypadku połączeń wyrazowym ze słowem *bayt*.

Imię *maskan* pochodzi od rdzenia *s-k-n*, który wyraża znaczenie zamieszkiwania, osiedlania się, przebywania oraz bycia cichym, spokojnym. W słownikach europejskich wyraz ten tłumaczy się na ogół jako ‘mieszkanie’, ‘miejsce

¹⁰ W przeszłości także Bagdad zwany był *Dār as-Salām*.

¹¹ Od pierwszego tematu czasownikowego czasowników regularnych imiona miejsca tworzy się według dwóch wzorów: *maCCaC*, *maCCiC*, gdzie *C* oznacza kolejną spółgłoskę rdzenia. Przykładowo od czasownika *la^ḥiba* ‘bawić się’ imię miejsca to *mal^ḥab* ‘boisko’.

zamieszkiwania', 'siedziba', 'dom' (Danecki, Kozłowska 2001: 694, Baranow 1976: 365, Wehr 1977: 382). Znaczenie bliskie 'zamieszkiwaniu', 'mieszkanui' wyraża się w wielu derywatach rdzenia, z których warto wymienić następujące: *sakan* 'mieszkanie', *suknà* 'mieszkanie', 'pobyt', *sakina* 'mieszkanie', *sukkān* 'mieszkańcy'. Utartych połączeń wyrazowych jest bardzo mało, a wśród nich takie jak: *azmat as-sakan* 'kryzys mieszkaniowy' (kryzys mieszkania), *buyūt as-sakan* 'domy mieszkalne' (domy mieszkania), *maḥall as-suknà* 'miejsce zamieszkania' (miejsce mieszkania).

Język arabski oprócz czterech podstawowych i najpopularniejszych słów oznaczających 'dom' ma także wyrazy określające wyłącznie rodzaje domów. Przegląd tego typu nazw pojawia się u Abū Manṣūra ʿAbd al-Malika at-Taʿālibiego w dziele *Fiqh al-luġa* (At-Taʿālibī 2000: 321), gdzie autor wymienia w jednym z podrozdziałów poszczególne leksemy i przy każdym z nich wyjaśnia różnice pomiędzy „domami Arabów”, podając budulec, z jakiego zostały wykonane.

Pierwszy rodzaj stanowią domy wykonane z włókien pochodzenia zwierzęcego i roślinnego: *hibāʿ* 'dom z wełny', *biġād* 'dom z sierści kóz i wielbłądów', *fustāt* 'dom z sierści', *surādiq* 'dom z bawełny', a także ze skór zwierzęcych: *qaṣṣ* 'dom z suchych skór'. Inaczej nazywają się także domy wykonane z materiałów drewnopochodnych oraz gliny: *ṭirāf* 'dom z kory' (dosł. ze skóry drzew), *ḥazīra* 'dom z resztek gałęzi, kory i patyków', *ḥayma* 'dom z drzewa', *aqna* 'dom z kamieni', *qubba* 'dom z suszonej na słońcu cegły słomiano-glinianej', *sutra* 'dom z gliny'. We współczesnej arabszczyźnie większość słów pojawiających się u At-Taʿālibiego mogła utracić tak precyzyjne znaczenie, charakteryzujące dom na podstawie budulca, bądź zyskać kolejne, bardziej ogólne, a czasami zupełnie inne. Możemy to dostrzec w słownikach, przykładowo: *hibāʿ* oznacza 'namiot', co jest bliskie znaczeniu 'dom z wełny', *surādiq* 'duży namiot', czyli prawie odpowiada znaczeniu 'dom z bawełny', *ḥayma* 'namiot', *qubba* 'kopuła', *ḥazīra* 'zagroda', 'ogrodzenie', ale także 'chata'.

'Dom' w literackiej arabszczyźnie to także namiot, mieszkanie, miejsce zamieszkania, budynek czy pokój mieszkalny. Wyraz 'dom' stojąc samodzielnie nie oznacza za to rodziny, jak to jest w wielu językach świata. Być może wynika to z mnogości i bogactwa leksykalnego arabszczyzny, gdzie na słowo 'rodzina' można znaleźć nie jeden a wiele innych wyrazów.

W przyszłości warto zwrócić szczególną uwagę na dialekty języka arabskiego, wszakże one są podstawowym środkiem komunikowania się w świecie arabskim. Każdy dialekt jest językiem żywym, nieskodyfikowanym, ulega nie- zwykle szybkim zmianom. W dialektach funkcjonuje wiele przysłów, powstają nowe słowa, które zyskują nowe znaczenia, a stare się zacierają. Oprócz omówienia wyrazu 'dom' w poszczególnych dialektach języka arabskiego, należałoby

w pierwszej kolejności zająć się semickim rdzeniem i podjąć próbę odnalezienia wspólnych słów semickich na określenie ‘dom’ oraz rdzeni, od których się wywodzą. Częściowo już to zrobiłem we wprowadzeniu, lecz wymieniam jedynie dwa wspólne rdzenie. Jest to więc tylko swego rodzaju wstęp do dalszych badań nad słowem ‘dom’ w językach semickich, a wnioski mogą wzbudzić zainteresowanie nie tylko wśród semitystów.

Literatura

- Ba^ʿalbakī Rūḥī, 1995, *Al-Mawrid. Qāmūs ʿarabī-inklīzī*, Bejrut: Dār al-ʿIlm li-l-Malāyīn.
- Baranow Charlampij Karpovic, 1976, *Arabsko-russkij słowarʹ*, Moskwa: Russkij Jazyk.
- Bennett Patrick R., 2008, *Gramatyka porównawcza języków semickich*, Warszawa: Dialog.
- Danecki Janusz, 1998, *Klasyczny język arabski*, Warszawa: Dialog.
- Danecki Janusz, 2000, *Współczesny język arabski i jego dialekty*, Warszawa: Dialog.
- Danecki Janusz, 2001, *Gramatyka języka arabskiego*, t. 1, Warszawa: Dialog.
- Danecki Janusz, Kozłowska Jolanta, 2001, *Słownik arabsko-polski*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Campo Juan Eduardo, 2001, *House, Domestic and Divine*, [w:] *Encyclopedia of the Qurʿān*, t. 2, Lejda: Brill, s. 458–462.
- Johnstone Thomas Muir, 1977, *Ḥarsūsi Lexicon*, Londyn: Oxford University Press.
- Al-Mu^ʿğam al-madrasī*, 2007, Damaszek: Wizārat at-Tarbiyya.
- Al-Munğid*, 1973, Bejrut: Dār al-Mašriq.
- at-Ta^ʿālibī Abū Manšūr ʿAbd al-Malik, 2000, *Fiqh al-luġa wa-asrār al-ʿarabiyya*, Bejrut: Al-Maktaba al-ʿAşriyya.
- Wehr Hans, 1977, *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart und Supplement*, Wiesbaden: Harrassowitz.

THE INHABITANTS OF THE DESERT, TOWNS AND VILLAGES. HOME IN LITERARY ARABIC

The lexicographic basis of the study is the literary variety of Arabic. Apart from investigating the lexemes which mean ‘home’, such as *bayt*, *dār*, *manzil* and *maskan*, an attempt is made to establish the common derivatives of the lexemes with this meaning in other Semitic languages. A claim is made that the predominant meaning of the Arabic lexemes in question is ‘dwelling place’. This is shown to be reflected in the cultural context, including the tents and terrains inhabited by Bedouins, as well as topographical names in the Middle East.